

crkva u svijetu

PRINOSI

DNEVNIK S IZVANREDNE SINODE*

Jakov Jukić

Subota, 23. XI. 1985.

Od Splita do Rima pratilo nas je narančasto sunce. Lebdjeli smo nad bijelim oblacima kao velika divlja ptica. Kad je avion konačno sletio na *Fiumicino* bio je još dan. Trebalo mi je dosta vremena dok sam izišao iz labirinta te goleme zračne luke. Autobusom se vozim do željezničke stanice *Termini*, a onda taksijem do odredišta. Ovo je četvrti ili peti put da posjećujem Rim, pa mi prisjećanja naviru sama od sebe. Tražim najprije ulicu Pija VIII, a onda u njoj *Istituto Ravasco* gdje ću odsjesti. Sve je to brzo išlo. Dobio sam na ulazu lijepu crvenu torbu u kojoj nalazim obavijesti i podatke o Sinodi. Među papirima je i ulaznica za nedjeljnu misu u crkvi sv. Petra. Soba je skromna, ali čista i uredna. Raspremam stvari, a potom hitam u *Hrvatski zavod sv. Jeronima*. Valja se njima javiti. Tamo sam prije dolazio u posjete mojem prijatelju V. Merćepu koji se često javlja u *Crkvi u svijetu*. Rektora zavoda nisam našao jer je otputovao u domovinu. Kardinal F. Kuharić već je stigao pa sam otišao kratko ga pozdraviti. Žurim natrag u *Istituto Ravasco* gdje me očekuju novi znanci. Ovdje će stanovati neki od pozvanih slušatelja — uglavnom laici — i dio teologa koji također pribivaju Sinodi. Za stolom se danas govori engleski i španjolski. Prvi moji prijatelji bili su crnački teolog A. Ekechukwu iz Nigerije i M.

* Naš je suurednik Jakov Jukić (dipl. pravnik Željko Mardešić) zbog svoje dugogodišnje suradnje u našoj reviji i svog stručnog i savjesnog bavljenja religioznom sociologijom bio pozvan na Izvanrednu biskupsku sinodu, kao laik. U ovom prilogu izlaže svoje susrete i kontakte sa sinodalnim ocima, s teolozima i kolegama laicima koji su, kao i on, sudjelovali na Sinodi. Sabirući ukratko svoje dojmove, misli i refleksije, izravno nas informira o Sinodi i njezinim sudionicima (*Uredništvo*).

Oruche iz Gane, član Školske družbe braće Marista. Pričamo o raznim stvarima i dajemo opće podatke o sebi. Oni se ponašaju vrlo srdačno i otvoreno. To je moj prvi susret s predstavnicima Crkve iz Trećeg svijeta. Odlazim u sobu i pokušavam čitati glavni izvještaj belgijskoga kardinala G. Danneelsa. Pisan je na latinskom jeziku. Osjećam umor i polako mi dolazi san. Očito je da ne spadam u ljude što obilaze bijeli svijet i stalni su gosti raznih kongresa. Živim povučeno i mirno, dapače posve zatvoren u obiteljskom krugu. Zato nije čudno što sam uzbuđen i pomalo iscrpljen od današnjih dojmova i sutrašnjih iščekivanja.

Nedjelja, 24. XI. 1985.

Jutros je vrijeme opet lijepo, iako malo oblačno. Na doručku je bio samo T. Sulik, predstavnik Latinsko-američke radničke centrale (CLAT). Teolozi su prije otišli. Brazilac je jednostavan i dobar čovjek. Idemo zajedno autobusom do crkve sv. Petra, a onda kroz Vatikan do ulaza za glavni oltar. Policija nas pomno i s nekim velikim aparatima pregledava. Živimo doista u civilizaciji mržnje i smrti. Tužno je da vjerski poglavari — koji nemaju ni topova, ni tenkova, ni atomskih bombi, ni doušnika, ni vojske — postaju žrtve atentata i nečuvene mržnje svjetskog terorizma kojemu nitko tajne izvore ne zna. Idemo dalje. Prvi put uspijevam tako duboko prodrijeti u prostor papinskog grada. Divna slika mi se otkriva: cvjetni vrtovi i renesansne palače. Budući da tamo nema ljudi, na trenutak mi se čini da sam nekim tajanstvenim vremenoplovom prebačen stotine godina natrag u prošlost. Ortega y Gasset je napisao knjigu o svojim razgovorima sa spomenicima Pariza. To vraćanje u povijest ima uvijek draž neočekivane duhovne pustolovine. Ulazimo na veliki oltar. Moje mjesto je u drugom redu, ispred vidim Majku Tereziju, a desno C. Lubich, utemeljiteljicu fokolarina. Pale se svijeće, ulaze svećenici, biskupi, kardinali i na kraju papa Ivan Pavao II. Počinje misa. Bogoslužje je na latinskom pa smo dobili male knjižice za praćenje mise. Te sam tekstove nekad znao doslovce napamet. Sada mi u glavu nahrupljuje mnoštvo asocijacija. Cijelo djetinjstvo — kao u romanima M. Prousta — izranja iz prošlosti, probuđeno zvukovima latinske liturgije. Kako malo treba da se čovjek opet vrati na svoje nježne početke. Papin govor je sav u znaku afirmacije Koncila. Gotovo da nije spomenuo neka očita zastranjenja u njegovoj provedbi. Papa pričešćuje prva dva reda. Premda ih ne vidim, osjećam kako me TV kamere prate. Poslije svršetka mise mladić i djevojka — rođeni zajedno s Koncilom — čitaju poruke. Svijet se polako razilazi.

Na trgu sv. Petra velika masa naroda. Papa opet govori, ali ovaj put sa svojeg prozora. Veliča zadnji Koncil. Glas mu odzvanja i širi se kroz Berninijeve kolonade, kružeći uspinje se i mestaje u visinu. Razmišljam kako će možda u dalekoj budućnosti ljudi uspjeti vidjeti zvuk kao nešto predmetno i tvarno. Na izlasku mladi dijele letke o trećem proročanstvu iz Fatime. U njima se traži da Papa i biskupi na Sinodi posвете Rusiju sru Blažene Djevice Marije jer u protivnom prijete čovječanstvu strašni ratovi i krvavi progoni. Takvih apokaliptičkih upozorenja ima u Rimu na svakom koraku. Na plakatu čitam da se na *Antonianu-*

mu danas drži okrugli stol o Fatimskim porukama. Bit će jamačno riječi i o Međugorju. Ali tko bi na sve dospio. Obećao sam doći na objed u *Hrvatski zavod sv. Jeronima*. Na ulazu susrećem Š. Marovića i I. Čubelića, svećenike splitske biskupije, koji ovdje studiraju. Za stolom su kardinal F. Kuharić i moj prijatelj V. Merćep. Pričamo dugo i zanimljivo. Poslije toga dolazim natrag u *Istituto Ravasco*, malo se odmaram, a onda krećem u šetnju nepoznatim ulicama. To je neka vrsta igre: otkrivaš nove i vraćaš se već poznatim ulicama. Na taj način čovjek osvaja dijelove grada koje nikad prije nije vidio.

Za večerom se naše društvo povećalo. Tu je najprije C. Pozo, isusovac i teolog iz Granade. Predavao je ekleziologiju na *Gregorijani*, inače stručnjak za mariologiju, latinist i poliglota. Napisao je jednu knjigu pod zanimljivim naslovom: *Teologija onostranoga*. Voli pričati i pozna sve živo u Crkvi. Bio je u Zagrebu na Mariološkom kongresu. Prvi put za stolom vidim M. Ladwitha iz Irske, rektora Papinskog sveučilišta u Maynoothu. Irac najmanje zbori, možda zato što se služi samo engleskim jezikom. Najzanimljivija osoba je svakako dominikanac Ch. von Schönborn sa sveučilišta u Fribourgu. Lucidan umom, skroman u držanju, srdačan u ophođenju, mlad godinama, on neodoljivo privlači svaku pažnju. To ime treba dobro zapamtiti jer će se o njemu zacijelo još mnogo čuti u teologiji i filozofiji. Među nama su i dvije žene: G. Rivière, Francuskinja, predsjednica *Međunarodnih katoličkih organizacija* (OIC) i P. S. Soave iz pokreta *Zajedništvo i oslobođenje*. Prva povučena i suzdržljiva, a druga prijazna i razgovorljiva. Glavnu riječ dakako vodi C. Pozo. Priča opširno o isusovačkom generalu P. H. Kolvenbachu koji provodi strogi asketski život. Spava na podu jer je tako naučio u Libanonu. Po struci filolog, tri puta je doživio da mu vatra pohara sve mukom sakupljene knjige i trudom ispisane bilješke. Zato je tri puta morao početi sve ispočetka. Kakva idealna probacija za jednog budućeg nasljednika Ignacije Loyole. Ljudski duh se u kušnjama začinja, a ne u svjetovnim uspjesima. Poslije večere mala šetnja, a potom spavanje. Jer sutra me očekuje prvi dan Sinode.

Ponedjeljak, 25. XI. 1985.

Ujutro sam morao ranije ustati i naći se s kardinalom F. Kuharićem, jer nemam službenu propusnicu sa slikom za ulaz na Sinodu. U subotu je bilo prekasno da se sve to obavi. Glavno je ući, a poslije ću u tajništvu lako dobiti sve isprave. Tako je i bilo. U tajništvu sam se malo duže zadržao pa mi je izmakao početak rada Sinode. Na početku je obično molitva na latinskom jeziku koju predvodi Papa, a onda slijede pripćenja generalnog tajnika Sinode. Nova dvorana u kojoj se održavaju plenarne sjednice lijepa je i moderna — s oko tristo sjedala s mikrofonima i aparatima za prevođenje — ali ne i pretjerano raskošna. Prevođenje je osigurano na pet svjetskih jezika. Predsjeda kardinal J. Crol, nadbiskupsku Philadelphije, a uvodne izvještaje daju kardinal G.—M. Garrone, predsjednik Papinskog vijeća za kulturu i kardinal G. Danneels, nadbiskup Malines-Bruxellesa. Važan je dio drugog uvodnog izvještaja o pozitivnim i negativnim stranama primjene Koncilskih doku-

menata. Među pozitivne treba ubrojiti liturgijsku obnovu, porast zanimanja za Riječ Božju, povećanje broja vjernika koji prihvaćaju suodgovornost u Crkvi. U odnosima pak sa svijetom Crkva se više zauzimalje za ljudska prava, mir, slobodu, društvena pitanja, siromahe i odbačene. Negativni sastojci su također nabrojani. Liturgija se često obavlja površno, izvanjski, bez poznavanja sadržaja; kriza je posebno zahvatila sakrament pokore; pučka pobožnost je neopravdano i brzopleto odbačena; moralna teologija se najviše udaljila od službenog eklezijalnog učenja; na području seksualnosti uočene su teške zloporabe; pojam Crkve i Božjega naroda određuje se više ideološki nego teološki. Da bi se Koncil cjelovito primijenio potrebno je promicati dijalog i snažiti kreposti strpljenja. Negativne tendencije nisu posljedica Koncila. To je opetovano isticano. Bez njega bismo u Crkvi imali daleko težu situaciju nego što je sad živimo. Zato — najkraće rečeno — Koncil treba dovršiti. Upravo je Sinoda sazvana u tu prevažnu svrhu.

Poslije dva sata rada dobivamo kratku stanku. Kardinal F. Kuharić razgovara s Majkom Terezijom. Prišao sam i pozdravio. Želim je upoznati jer za to nisam prije imao prilike. Bilo joj je drago čuti da dolazim iz Splita. Sad putuje u New York gdje otvara dom za djecu oboljelu od SIDE ili odbačenu od roditelja koji imaju tu opaku bolest. Djeca naime začeta od zaraženih roditelja obično se rađaju bolesna, ali ih roditelji bešćutno napuštaju ili ostavljaju na ulicu. Već ima 25-oro takve djece koja će sada barem maći toplo ognjište do svoje strašne smrti. Pravi je događaj razgovarati s Majkom Terezijom. Kršćanstvo živi od njezine djelatne ljubavi i nevidljivo raste u prostoru i vremenu. To je neka mistična Crkva ljubavi o kojoj malo možemo znati.

Jutarnja plenarna sjednica završila je dosta kasno. Zato je objed bio pomaknut. Imamo dva nova gosta. To je poznati Urs von Balthasar kojeg me treba predstavljati i mladoliki teolog H. Alessandri s Papinskog katoličkog sveučilišta u Čileu. Veliki stol je ispunjen do posljednjeg mjesta. Govore se svi mogući jezici pa smo nalik na nesretne stanovnike Babilonske kule. S obzirom da je vrlo teško snaći se u tom zvukovnom kaosu svatko radije priča sa svojim najbližim susjedom za stolom. Brazilac je sjeo do mene i raspreda mešto o društvenim problemima u nerazvijenim zemljama. On je u toj materiji pravi stručnjak. Urs von Balthasar djeluje dosta umorno i iscrpljeno, što nije iznenađenje kad se znade koliko mu je godina. Na objedu smo ostali dugo. Za odmor nije bilo dovoljno vremena. U 17 sati nastavljamo rad u velikoj sinodalnoj dvorani. Plenarna sjednica je u punom tijeku. Govore predsjednici biskupskih konferencija.

Opazam da se Crkva vrlo decentralizirala, naravno u kulturološkom smislu. Nekada je Crkva bila usko vezana uz evropski kulturni mentalitet i razmišljala je u zapadnjačkim kategorijama. Teološka polemika vodila se redovito oko nekih istina. Jedna strana branila je stanovitu vjersku istinu, druga osporavala. Ona strana što je gubila obično je završavala u shizmu ili herezu. Nitko međutim nije stavljao u sumnju jedinstveni misaoni postupak koji je bio isključivo filozofijski, pojmovan i esencijalistički. Danas se situacija potpuno promijenila. Uz evrop-

ski kulturni krug — koji dalje ostaje zaokupljen teološkom polemikom i juridičkom definicijom — javljaju se dva nova kruga: afrički i južno-američki. No oni ne ulaze u oporbu spram evropskog kruga nego se s njim jednostavno mimoilaze. Ne zanima ih vjerska teorija nego religiozna praksa. Stoga suvremeni pluralizam u Crkvi nije istoga predznaka. Najvitalnija je Crkva u Africi jer još nema teologije. Ona je u nekom predgnostičkom razdoblju čista iskustva. Latinska Amerika doduše producira nove teologije, ali za dobrog poznavaoca stvari to uopće nisu teologije nego političke ideologije odjevene u religiozno ruho. U sociološkom značenju Afrika i Latinska Amerika još su na žalost u predgrađanskom i predindustrijskom društvu, pa ne mogu ništa novo pružiti zapadnjačkom društvu osim mladosti i gorljivosti. Evropa samo još jednom gleda — u skraćenoj verziji — svoju vlastitu povijest. U tom kontekstu postaje jasna uloga marksizma u nerazvijenim društvima Afrike i Južne Amerike. Te mi se misli vrte po glavi dok slušam govornike. Ne bilježim svakoga pojedinačno što govori — jer će to i onako biti objavljeno u dnevnom tisku — nego činim male sinteze, često u raznim ključevima istodobno: teološkom, religioznom, sociološkom.

Završava druga plenarna sjednica. Susrećem niz stepenice kardinala P. Pauparda. Prošle je godine u proljeće bio u Zagrebu gost našeg Tajništva za one koji ne vjeruju. Izvještavao sam tada o našem ateizmu što je kao članak prenijela revija *Athéisme et dialogue*. Kratko se pozdravljamo i razgovaramo. Poziva me da dođem u vatikansko Tajništvo. Obećao sam ako bude vremena. Već je kasno. Sada smo dobili poseban autobus koji nas vozi do mjesta stanovanja, a druge dalje razvodi. U njemu su uglavnom afrički biskupi i moji znanci iz *Istituto Ravasco*. Sjedim do G. Singkaia, biskupa Salamonskih otočja i Nove Gvineje. Priča mi o nevjerovatnom uspjehu katolicizma u Oceaniji. Na njegovu području ima više od milijun katolika, dok je pučanstva oko tri milijuna. Izvan Evrope kršćanstvo ima fascinantnu privlačnost novosti. Ono je tamo zaista radosna vijest.

Na večeri smo opet bili svi na okupu. S Urs von Balthasarom govorim o Međugorju. Vrlo je dobro informiran o tim događajima. Ipak nije čuo za beogradsku TV emisiju i okrugli stol. Ukratko mu prenosim. Posebno o filmu, a onda o sudionicima razgovora. Nisam propustio spomenuti uspjele intervjue O. Ireneja i V. Jerotića. To ga je zanimalo. Poslije večere neki odmah odlaze na spavanje, drugi su uporniji. Dugo sam ostao razgovarati s P. S. Soave iz pokreta *Zajedništvo i oslobođenje*. Pripadnike toga pokreta inače nije loš glas da su integristi, fundamentalisti, tradicionalisti i fanatizirani desničari. Tako sam barem u našim necrkvenim novinama čitao. Zato je detaljno zapitkujem, tražeći objašnjenje i odgovor na pitanje: u čemu je zapravo osobitost njihova pokreta. Ona je dugo i lijepo odgovarala, ali je nisam do kraja uspio razumjeti. To mi dosta slično na Katoličku akciju, iako se možda varam. Ispostavilo se da je središnji problem u našem oprečnom shvaćanju pojma utjelovljenja. O tome ja imam prilično pesimističko stajalište, naravno u odnosu na svijet, a ne na transcendenciju. Pokušao sam joj rastumačiti da se Isus nije bilo kako inkarnirao nego baš u ljudsku patnju i bol svijeta.

Stoga Novi Zavjet malo donosi o Isusovu životu, a mnogo o njegovoj završnoj zemaljskoj drami suđenja i smrti. Da su evanđelisti smatrali da je Božje utjelovljenje jednako vrijedno u svim zbivanjima ne bi preskočili dobar dio njegova života u svijetu. Ne vjerujem odveć u mogućnost inkarnacije i inkulturacije kršćanstva u širi društveni prostor. Razgovor prelazi na Međugorje. To je ovdje obvezna tema koju nije lako preskočiti, premda ja o spomenutim događajima doista malo znamem. P. S. Soave je više puta bila u Međugorju. U Italiji su snimljeni tri cjelovečerna filma, izdano mnogo knjiga i bezbroj kasete. Doznao sam o najnovijem izvješću talijanskih liječnika. Za njih je to čudnovat događaj koji s postojećim znanstvenim sredstvima nije moguće protumačiti. Isključuju manipulaciju ili halucinaciju. Moram dakle u Italiju doći da bih nešto doznao o Međugorju, a ono mi je u Splitu pred nosom. Vrijeme ide brzo i već je prilično odmaklo. Treba ići spavati.

Utorak, 26. XI. 1985.

Probudio me lagani šum udaranja kišice o prozor. Zato sam rano ustao, doručkovao i izišao. Dio puta idem autobusom niz *Via Aurelia*, drugi pješice. Kiša je prestala padati i nebo se razvedrilo. Šetam po trgu sv. Petra i ulazim u crkvu. Tišina se zavukla u svaki njezin dio. Samo na oltarima drhte plamički svijeća i svećenici služe jutarnje bogoslužje. Brzo je devet sati pa treba stići do ulaza u Vatikan. Već počinjem pamtit i lica sudionika Sinode. Mnogi kardinali i biskupi dolaze do mjesta gdje sjede slušatelji — *auditores* — i žele ih upoznati. U tome su najrevniji američki prelati. Pitaju nas za ime, zemlju i zanimanje. Vrlo su ljubazni i susretljivi. Poslije na kratko ulaze snimatelji, a onda točno u devet s molitvom počinje zasjedanje. Danas sinodalni oci radije govore engleski nego latinski. Možda će to biti jezik budućnosti u Crkvi. Pratim pažljivo izlaganje i zapisujem po koju misao. Teško je sve zapamtiti jer govornici brzo čitaju svoje tekstove — želeći što više reći u kratkom vremenu — a nije im ni metodičko polazište uvijek isto. Primjerice, odnos između središnje crkvene uprave u Rimu i mjesnih crkava može biti različito shvaćen: kao teološki, pravni, pastoralni, administrativni ili komunikacijski problem. A dometi tih pitanja nisu jednaki. Drugačije je kad o tome govori jedan teolog, a drugačije opet kad govori biskup neke male dijeceze koji može imati samo smetnje praktične naravi u komuniciranju s vatikanskom administracijom. Iza nekih zahtjeva koji mogu izgledati jako sudbonosni po jedinstvo Crkve u stvari se skrivaju često posve praktički razlozi. Tako afrički biskupi snažno stoje na potrebi proširenja ovlasti biskupskih konferencija. Za jednog politiziranog novinara koji problem gleda isključivo izvanjski to je odmah znak duboka sukoba različitih struja — partikularističkih i centralističkih — u crkvenom organizmu. Naravno da u zbilji od toga nema ništa. Riječ je zapravo o najobičnijoj potrebi tih biskupa da u pastoralnom radu s domorocima budu slobodniji jer im inače evangelizacija neće uspjeti. Zato traže neke privremene iznimke za katekumene koji se nisu spremni odmah odreći animističkog praznovjerja i nekih vjekovnih obiteljskih običaja. To se modernim jezikom naziva problem inkulturacije. Afrički biskupi dakle traže više slobode ne da bi srušili Crkvu nego

da bi je učinili još uspješnijom. Znači, posve obrnuto od onoga što prikazuju neki novinari. Sličnih primjera krivog shvaćanja unutrašnjeg života Crkve ima u naše vrijeme dosta. Uzaludno je to osporavati — u igri uopće nisu razlozi istine — nego treba sve učiniti da ih svjedočanstvo kršćana u Crkvi opovrgne.

Mnoge bismo intervente ovdje trebali zapisati, ali bi onda ispala cijela knjiga, mjesto kratkog dnevnika. Zapažaju se dakako i kritički tonovi koji redovito prate svaku zajednicu. Nema međutim ekcesnih istupa, polemika, razdora, mržnje, svađa, razdvajanja, a to je za Crkvu bitno. Tako bi neki od sudionika htjeli da se Sinoda bolje i duže pripremala; drugi nisu zadovoljni s pojavom stanovitog pseudo-koncila koji je izmišljen od krila radikalnih i buntovnih teologa; treći traže da se više istakne uloga sredstava društvenog priopćivanja u Crkvi; četvrti zahtijevaju veću autonomiju biskupskih konferencija; peti se zalažu za promociju bazičnih grupa koji su stvorene po mjeri čovjeka pa je u njima danas jedino moguće živjeti kršćansku vjeru; šesti upozoravaju na razorno djelovanje sekularizma i pad morala u vjerničkim masama; sedmi žele manje miješanja sociologije i teologije, što će pomoći da se razluči evanđeoska djelatnost od političke akcije. Zaustavit će se ipak na istupu kardinala P. Pauparda koji je govorio vrlo emfatički o dijalogu. Vjeruje u dijalog jer vjeruje u čovjeka, a to je u kršćanstvu temeljna misao. Potresna je bila ispovijed kardinala A. P. Khoraičea, patrijarha maronitske Crkve, o nesretnoj sudbini te kršćanske zajednice u Libanonu, kojoj prijeti istrijebljenje i nestanak. Prvi čovjek salezijanaca E. Viganò optimistički je pripomenuo kako u njegovoj družbi počinje rasti broj kandidata i svećenika, citirajući pri tome jednu lijepu kinesku poslovicu: »Više buke čini jedno stablo koje pada nego cijela suma koja raste.«

Poslije završetka treće plenarne sjednice čeka nas autobus. Gužva pred izlaskom. Mnogstvo novinara i snimatelja koji traže razgovor za radio ili televiziju. Za objedom glavnu riječ ima Urs von Balthasar. Najviše ga pitaju o sabranim djelima koje sada izdaje. Namjerno sam ranije izišao, ali ne uspijevam nigdje naći otvorenu knjižaru. Počinjemo s četvrtom plenarnom sjednicom. Na njoj su bili dva interventa o kojima moram — radi važnosti — šire pisati. Najprije je govorio naš kardinal F. Kuharić na latinskom jeziku. Za njega je Drugi vatikanski koncil Božji dar suvremenoj Crkvi. Zato daje dobre plodove, ali samo ondje gdje je istinski i vjerno tumačen. Sabor se ni na koji nači i ni zbog kojeg razloga ne može optuživati za pogreške, nesloge i pometnje što su poslije njega izbile u pojedinim mjesnim crkvama. Te oluje imaju druga ishodišta i druge uzroke. Kardinal se u nastavku govora osvrnuo na odnos Crkve prema mladima koji prije svega traže istinu i sigurnost. Na kraju je sve pozvao da ne zaborave braću i sestre što u svijetu trpe zbog vjere i pravde. Bilo mi je drago čuti kako kardinal J. Meisner, biskup Berlina, ističe mistički aspekt Crkve. Zapažen je bio istup kardinala P. Tzadua, nadbiskupa Adis Abebe. Svi su predviđali, rekao je on, da ćemo ovdje pribivati sudenju Koncila, a u stvari oni sudi nas: da li smo i koliko smo učinili da se provede u život i djelo.

Konačno se oglasio J. Ratzinger, predstojnik Kongregacije za nauk vjere. Djeluje uljudeno, aristokratski, smireno i umno. Sigurno da je jedan od najinteligentnijih ljudi u Crkvi. Veliki teolog koji pokušava savjesno i odgovorno obavljati svoju tešku i novu dužnost. Zabrinut je jer mnogo više vidi od ostalih. Govori polako, odmjereno s mnogo nježnosti u glasu, gotovo plaho. Hvatam samo okosnicu njegova izlaganja. Drugi vatikanski koncil prozborio je o Crkvi na tako radikalno i duboko način — ustanovljuje J. Ratzinger — kao nijedan drugi koncil dosada. Paradoksalno zvuči, ali je upravo tema o Crkvi postala najviše prijeporna u razdoblju koje je slijedilo poslije Sabora. To razilaženje između namjere i učinka zadnjeg Koncila treba biti podvrgnuto kritičkoj rasudbi. Za opće svjetovno mišljenje, koje je također rašireno među vjernicima, Crkva se čini svedena na svoj ustrojstveni vid. Zato kršćani često u njoj susreću iste zapreke i otkrivaju iste probleme kao u svakoj drugoj međunarodnoj organizaciji. Ako to znamo, onda je potrebno da ih odlučno i neodgodivo naučimo ponovno shvaćati Crkvu kao misterij u njezinoj transcendenciji prema Kristu. Crkvu u liku multinacionalne kompanije nitko naime ne može ni voljeti, ni u nju vjerovati, a miti je slušati. Ne nađemo li dakle misterij u Crkvi, sve će ostalo biti uzalud. Stoga treba ljubiti Crkvu. Podjele moći i vlasti u njoj ne mogu biti glavna tema Sinode. Uostalom, jedna Crkva koja mnogo govori o sebi, koja se odveć brine o sebi, zacijelo ne misli dobro o sebi. Crkva treba naviještati Krista, a ne starati se o vlastitim problemima. J. Ratzinger je u nastavku spomenuo negativne odjeke sekularizacije i novi val traženja svetoga, upozorivši da to traženje može biti opasno ako nije oživljeno ljubavlju i podržano razboritošću. Odatle potreba i nužda da se Crkva predstavi u svojoj misteričnoj zbilji jer samo takva može biti shvaćena i ljubljena od suvremenog čovjeka koji žeda za sakralnim i božanskim.

Dugo sam u sebi nosio govor kardinala J. Ratzingera. Bila je to čvrsta i hrabra obrana religioznih vrednota u Crkvi, a protiv svake površne politizacije. Razmišljao sam o tom čovjeku i njegovoj sudbini. Svjetovni tisak, pohlepan za praznim senzacijama, napravio je od toga rimskog premeta živu karikaturu, pretvorivši ga u Velikog inkvizitora i nasljednika Torquemada, koji zamalo ne pali lomače, baca nevine ljude u tamnicu, izdaje stroge dekrete i ušutkuje slobodare. A trebalo je biti samo toliko pošten da se pročitaju barem njegova glavna djela. Onda bi se bjelodano vidjelo da od *Einführung in das Christentum* do *Rapporto sulla fede* postoji savršena neprekinutost. Ta dosljednost izvire iz posebnosti njegove teologije koja do kraja uvažava biće religioznosti. Ali tko danas ima još vremena čitati ozbiljne teologijske knjige kad se sve to može naći — kraće, uzbudljivije i jasnije — u novinama. Konzumističko društvo preobražava stvari u robu: ono što se najbrže troši, to se najviše kupuje. Dok hranu valja pojesti, a odijelo nositi, vijest se čuje i odmah zaboravlja. To je razlog da je treba neprestano proizvoditi. Na tržištu ideja višu će cijenu imati ona vijest koja šokira, uzne-miruje, draži, provocira, iritira, zbunjuje, naviješta neku opasnost ili revolucionarnu promjenu nego ona što vjerno odslikava svakidašnji život u njegovoj običnosti i tragičnosti. Zato moderno komercijalizirano

i ideologizirano novinstvo pospješuje otuđenje namjesto da ga odstranjuje. Budući da istinska religioznost u sebi — molitva, opraštanje, služenje i tjeranje zla iz srca — nema obilježja ni skandala, ni atrakcije nije čudno što je svjetovni mentalitet sustavno politizira i podređuje mjerilima vlastite logike probitka i matjecanja. Da bi spomenuta alkemija izvrtnanja prošla, treba mnogo toga izmisliti. Neće bit daleko od istine ocjena da je osoba J. Ratzingera postala tragična žrtva upravo te bolesne potrošačke jagme za senzacijama. Ono što ipak najviše obeshrabruje jest spoznaja da relativno mali broj ljudi uspijeva proniknuti u ponižavajući mehanizam »duhovnog« tržišta.

Sjednica se završila poslije 7 sati. Čekamo autobus. Dosta je hladno. Biskupi iz Afrike i Oceanije već se smrzavaju. Na večeri smo opet svi zajedno. Razgovara se o raznim stvarima, nepovezano i s mnogo digresija. Teolog H. Alessandri misli da je danas na djelu proces protestantizacije katolicizma. Njegov kolega C. Pozo ide duboko natrag u povijest čak do Pelagija. Tu nalazi izvore krize. A za pelagijanizam se znade da je imao beskonačno povjerenje u ljudsku volju i inteligenciju. On je naučavao jednu »humanističku« doktrinu koja radikalizira tezu o ljudskoj inicijativi. Teško mi je bilo prihvatiti takav način razmišljanja. Kao da su povijest i naše ljudske sudbine tek običan ishod sukoba nekih ideja. To bi ispalo previše jednostavno. Ako gospodarski i društveni uvjeti ne određuju hod ljudske egzistencije u vremenu, ne čine to ni teorijski sustavi. Zar se povijest može rastumačiti samo borbom teologijskih škola i pravaca? Korijen tome mora biti negdje dublje zasađen, možda u teogonijskim zbivanjima, koje moderna filozofija tako primjetljivo iskazuje u svojem ontologijskom rječniku. To sve u sebi mislim dok slušam teologe, ali sam umoran da bi svoje primjedbe pretočio u jedan od stranih jezika. Čeka me uobičajna šetnja, a onda spavanje. Sutra smo pozvani kod sv. Oca i to u doba svitanja zore.

Srijeda, 27. XI. 1985.

Vrlo rano ustajemo. Već u 6 sati bili smo na izlazu *Istituto Ravasco*. Taksi nas je dovezao do Vatikana. Tamo su čekali ostali slušatelji — *auditores* — na Sinodi. Svega 15 svjetovnjaka i predstavnika redovničkih zajednica. Najhladniji je dan otkada smo ovdje, možda nekoliko stupnjeva iznad ništice, a Majka Terezija ima bose noge i nosi otvorene cipele. Pitam da li je joj je zima, što u nje izaziva samo dobroćudni smiješak. Penjemo se niz stepenice, a onda ulazimo u jednu sobu koja služi za predsoblje. Odlazemo kapute i torbe. Odatle nas vode u malu kapelicu. Točno u 7 sati Papa Ivan Pavao II. počinje službu Božju. Vlada savršena tišina, pobožna sabranost, red u liturgiji, skladnost kretnji i molitava, dijeli se pričest i na kraju dolaze pjesme koje pjevamo zajedno sa sestrama Majke Terezije. Iz kapelice ulazimo u papinu privatnu knjižnicu. Desetak modernih umjetničkih slika — sjetio sam se *Mediale* i L. Šejke — pisaći stol i veliki sobni stol, dvije goleme slonovske kljove i mnoštvo polica s knjigama. Bacam pogled: Migne, Toma Akvinski, Bonaventura. Sve *Opera omnia*. Dolazi Papa i svakome daje ruku, uz nekoliko srdačnih riječi. Pojedinačno se pozdravljamo i predstavljamo.

Kad sam spomenuo Split, odmah je izgovorio ime nadbiskupa F. Franića. Poslije fotografiranja dobili smo darove i čekamo. Tajnik nas s vratiju obavještava da smo pozvani od Pape na doručak. Dok prolazimo dugim hodnicima, pričam s A. Bausolom, rektorom Katoličkog sveučilišta Srca Isusova u Milanu. Primjećuje da imam venecijanski naglasak. Počinje skroman doručak. Lijevo mi sjedi Majka Terezija, a desno A. Bausola i T. Sulik. Ozračje je više nego srdačno, razgovor otvoren i ugodan. Naravno da je Majka Terezija u središtu pažnje, prije svega zbog svoje duhovitosti i omiljenosti. Sv. Otac djeluje svjež, pokušava sa svakim nešto porazgovoriti, razmijeniti misli, rabi glatko mnoge jezike i odgovara uslužno na svačije pitanje. Razgovor teče neusiljeno i prirodno, kao da smo za obiteljskim stolom. Papu ipak najviše zanima što mislimo o Sinodi i kakvi su nam dojmovi. On ne skriva svoje zadovoljstvo. Najduže je govorio T. Sulik, na španjolskom jeziku. Opisao je teške gospodarske i društvene prilike u Brazilu: veliku zaduženost, ubitačno visoke kamate što plaćaju MMF-u, nezaposlenost, siromaštvo i urbani kriminal. Vrijeme se bliži kraju. Nismo ni osjetili, a već je gotovo 9 sati. Još jednom za svakoga po neka blaga riječ i onda srdačan pozdrav na rastanku. Napuštamo papinske odaje i žurimo jer ubrzo treba početi jutarnja sjednica Sinode. Svi pažljivo pribiremo doživljaje. Papa sjedinjuje u sebi istodobno veliku energiju i kršćansku blagost. Taj spoj suprotnih obilježja zaista se rijetko susreće u ljudi. Zato je moje uranjanje u netom doživljeni susret trajalo dugo i obavljeno je s posebnom pažnjom. Jer bio je to događaj vrijedan sjećanja i jako duhovno poticajan.

Na trgu sv. Petra susrećem kardinala J. Willdebrandsa, predsjednika Tajništva za jedinstvo kršćana. Idemo zajedno do ulaza. Pita me odakle sam. Razgovaramo o problemima ekumenizma. Spominjem naš balkanski prostor kao mjesto susreta mnogih religija. Kardinal misli da bi stvari brže krenule kad bi bile u pitanju samo religije. No u dijalog nužno ulaze i različite kulture, tradicije, narodi, običaji koji su u svezi s religijom. To otežava približavanje, iako je dijalog jedina alternativa za kršćane. Počinje plenarna sjednica. Svidjelo mi se istupanje J.—M. Lustigera, nadbiskupa Pariza. Ima u njegovim riječima nečega proročkoga i evanđeoskoga. Predstavnici Latinske Amerike posvećuju dosta pažnje siromašnoj Crkvi i Crkvi siromaha, ali o teologiji oslobođenja gotovo da nema spomena. Sazrijeva valjda svijest da je potrebno čovjekovo integralno oslobođenje, a ne puki svjetovni obrat. Počinje stanka. Upoznajem H. Teissiera, nadbiskupa Alžira, živahna i poletna prelata koji upadno slič — u pokretima, izrazu, smijehu i načinu govora — na mojeg prijatelja J. Jurasu iz Zagreba. Čak zastupa slične mirotnorne ideje kao on. Pijem čaj u društvu s nadbiskupom A. Padiyarom iz Indije. Zanima me odnos kršćana prema hinduistima, budhistima i muslimanima. Nadbiskup hvali duhovnost indijskog puka. Kršćani će privući pažnju tamošnjeg stanovništva samo ako u duhovnosti budu išli iznad hinduista. Stoga je u Africi situacija povoljnija jer se u njoj Katolička Crkva ne sučeljava niti s jednom velikom povijesnom religijom, isključujući Islam koji je kasnije nadošao. Sjednica se nastavlja. Imam dojam da Sinoda sretno plovi kroz teorijske i praktičke spletove

religijskih problema, ali nema interesa za razne političke igre. O nekoj politizaciji Crkve nema ovdje ni spomena. Kardinal J. Glemp raspravlja o sekularizmu i sekularizaciji, a njegov kolega iz Novog Zelanda brani potrebu još veće autonomije biskupskih konferencija. Redaju se govornici, dok ja pokušavam nešto zapisati.

Za objedom ništa posebno. Naši su se teolozi malo umorili. Opet odlazim pješke do Vatikana. Poslije podne u 17 sati nastavljaju se interventi na plenarnoj sjednici. Određene teme se i ponavljaju. *L'Osservatore Romano* donosi svaki dan opsežne dijelove iz govora sinodalnih otaca. U drugim novinama ima dosta spekulacija i nagađanja. Za nas koji pažljivo pratimo rad Sinode ima u tim prikazima doista smiješnih zaključaka. Večeras sam gost u *Hrvatskom zavodu sv. Jeronima*. Uspic sam razgovarati sa ženom. Prošlo je pet dana, a od kuće nisam imao vijesti. Sad ću mirnije spavati. Zamolio sam V. Merćepa — uvijek spremna na uslugu — da mi prevede jedan kratak tekst jer će mi možda isti poslužiti kad započnu s radom jezične skupine. To je nešto skraćeni i promijenjeni sadržaj mogega izlaganja na okruglom stolu u *Marksiističkom centru* u Splitu, gdje sam govorio o religijskom pogledu na Koncil i na njegove odjeke, koje se upravo tiska u časopisu *Pogledi*. U *Istituto Ravasco* vozi me Đ. Gašparović, vicerektor Zavoda, snalažljiv i uslužan svećenik, koji studira pravne znanosti; prema tome moj mladi kolega, iako crkvenog prava.

Četvrtak, 28. XI. 1985.

Za doručkom velika rasprava. Dominikanac Ch. von Schönborn razvija kurioznu misao o dijalektici križeva i topova. Kad god je Crkva postavljala križeve uz pomoć topova uvijek je zapadala u još veće ropstvo. Danas se topovi međutim moraju shvatiti u mnogo suptilnijem značenju jer i ropstvo nije više povezano s gvozdanim lancima. Moje jutarnje pješačenje do Vatikana postalo je uobičajno. Rijetko se vozim autobusom. Opet govore biskupi iz Afrike. Ima ih doista mnogo ili se meni tako čini. Traže više slobode u inkulturaciji. Sasvim drugačije zvuči govor kardinala F. Tomašeka, nadbiskupa Praga. Ispred mene sjedi C. Lubich. Vrlo je popularna u Italiji pa je TV snimatelji stalno opsjedaju. Malo priča i po naravi je tiha. Samo joj u očima svjetluca neka čudna nježnost i dobrotu. Koliko je morala uložiti truda da postigne takvu smirenost. Razgovaramo o pokretu fokolarina. Kad je čula da sam sociolog religije malo se povukla. Valjda je promislila da sam neki zagriženi i zadrti pozitivist. U auli se za riječ javlja Ph. Delhaye, generalni tajnik Međunarodne teološke komisije. U dvorani je zavladao tišina. To znači da se ovdje teolozi ipak cijene i uvažavaju. Spominje negativnosti i zastranjenja u Crkvi, ali bez grča, mržnje ili prkosa. Kad se ima ljubavi u sebi sve je dopušteno reći. Ph. Delhaye smatra da je danas u Crkvi zavladao trostruka kriza: svećenstva, morala i evanđeoske ideje o Križu. Treba imati više povjerenja u mlade i u njihov neopterećni optimizam. Osim mladima Crkva je dužna dati podršku siromašnima.

Za ručkom vodimo raspru o neokapitalističkom konsumizmu koji praktički razara svaki moral. On polako ulazi u ponašanje masa i širi se

cijelim planetom. Za Evropu i Sjevernu Ameriku to je najdramatičnije pitanje jer je blagostanje zapravo anti-biološka pojava pa stavlja u pitanje sam fizički opstanak ljudske vrste. Teolozi iz Južne Amerike nisu još svjesni opasnosti potrošačkoga društva koje im lako može potkopati sav trud oko uspostavljanja veće pravednosti. Odnos obilja, pravde i morala vrlo je složen i dosadašnja iskustva pokazuju da bez duhovne obnove nije lako ići naprijed ni u društvenom pogledu.

Za stolom se nisam dugo zadržao jer sam već u 4 sata morao biti u Vatikanskoj knjižari. Pozvao me je kardinal P. Paupard na promociji triju knjiga. Mnoštvo svijeta, intelektualna elita Rima, TV kamere, prelati, teolozi i znatiželjnici svih vrsta. Najprije govori P. Poupard, elokventno, zanosno, rječito, u maniri najbolje francuske govorničke tradicije. Predstavlja zbornik *Galileo Galilei, 350 anni di storia*, koji je inače sam uredio i popratio predgovorom. Kad se slučaj Galilei smjesti u kulturni i svjetonazorni kontekst jednog vremena, mnoge stvari bivaju razumljivije, iako se, naravno, ne mogu sve opravdati. Sociolog H. Carrier prikazao je glavne odrednice svoje nove knjige *Cultures, notre avenir*. Zanimanje je pobudio onaj dio što istražuje potkulture i postkulture suvremene sekularizirane mladeži. Treći sudionik J. Gremillion, sastavljač zbornika *The Church and culture since Vatican II*, pokušao je sažeti kulturološke sastojke u učenju Drugog vatikanskog koncila. Po završetku sam kratko razgovarao s H. Carrierom i spomenuo njegovo prisustvo — zahvaljujući radovima Š. Bahtijarević i A. Trstenjaka — u našoj psiho-sociologiji religije.

Počinja popodnevna sjednica Sinode. Prvi put čujem da je netko spomenuo društveno naučavanje Crkve. Očekivao sam da će general isusovaca govoriti, ali on je samo predao svoj intervent. Pratim izlaganje, ali nisam ništa zabilježio. Danas osjećam priličan umor. Završavamo poslije 7,30 sati. Autobusom idemo do *Istituto Ravasco*. Večera. S obzirom da ih je većina, teolozi su pričali gotovo cijelo vrijeme na španjolskom jeziku. Iznenađen sam koliko zapravo razumijem taj lijepi jezik. Tema je bilo o pučkoj religiji i njezinoj različitosti spram teologije oslobođenja. To su dva oprečna svijeta. Velika šetnja, čitanje dnevnoga tiska, a onda spavanje.

Petak, 29. XI. 1985.

Za doručkom je bila samo G. Rivière. Ona je vrlo razborita i staložena žena pa lako nalazimo zajedničke točke u razmišljanju. Prije početka Sinode dugo sam šetao oko crkve sv. Petra, istražujući labirinte nepovezanih uličica. Interventi su sinodalnih otaca pri završetku. Mnogi biskupi traže deevropeizaciju Crkve. Doći će im Evropa više preko zapadnjačke industrije i potrošačke ideologije nego po utjecaju rimske Crkve. Nešto slično kao što čovjek mora proći sve kušnje života prije nego što zađe u svoju zrelu dob. Jutros nas je posjetio i pozdravio A. Casaroli. Govori A. R. Herrera, biskup iz Kube. Na Sinodi je sukob jurisdikcija Latinske i Istočnih Crkava nepotrebno zaoštren, jer u stvari ima rubno značenje i čisti je povijesni relikv. Biskup O. Rivera iz Meksika naglašava da koncilaska konstitucija *Gaudium et spes* više odgovara Zapadu

nego kršćanima Trećega svijeta. Afričkim biskupima smetaju teološke kontroverzije. Njima je dovoljna Biblija, njezino neposredno oživotvorenje i obredi. Za riječ se javlja stari kardinal G. Siri. Kaže da se ne može ići dalje dok se prije toga ne istraže uzroci zatajavanja primjene koncilskih dokumenata u životu. Za vrijeme stanke odlazim u veliku dvoranu slušati *Missa Solemnis* od L. van Beethovena. Svi izvođači su mladi i puni oduševljenja; odjeveni u traperice i karirane košulje. Možda bi upravo tako trebalo održavati koncerte, jer glazba živi od sebe, a ne od vanjštine i dekora. Kardinal S. Oddi bio je dosta oštar, dok mi je nastup kardinala L. Lekaia ostao nejasan. Bilo je još sudionika rasprave, ali nisam uspio zabilježiti njihove riječi. Na završetku tražimo autobus jer nije uvijek točan. Sjedim u društvu s teologom H. Alessandrijem. Razgovaramo o dijalogu koji može biti religiozno shvaćen kao križ, žrtva i služenje u svijetu poniženja kršćana i njihovih vrednota.

Naši objedi u *Istituto Ravasco* postali su pravi »okrugli stolovi«. Danas je došao red i na marksizam. Po sebi se razumije da nam stajalište nisu bila istovjetna. C. Pozo je citirao jednu duhovitu rečenicu s kojom završava knjiga nekog latinsko-američkog teologa: »Bojeći se da ne budu zadnji kršćani na svijetu, kršćani će postati zadnji marksisti na svijetu.« Rečenica je doduše višeznačna, ali dobro pogađa stanovite svjetovne ambicije kršćana. Poslije smo prešli na temu o protestantizmu u Južnoj Americi. Zanimljivih stvari o tome priča H. Alessandri. Dobro je sve čuti, iako se, naravno, ne mora svaki sud sugovornika prihvatiti.

Malo odmora u sobi, a onda krećem. U jednom dućanu dječjih igračaka čujem naš jezik. Netko traži bebe s likovima glavnih junaka iz TV serije *Dinastija*. Nisam znao da i to postoji. Popodne počinju radom jezične skupine — *circuli minores*. Izabrao sam talijansku grupu; zbog dva razloga: jer se najbolje snalazim u tom jeziku i jer me najviše privlače teme koje muče Crkvu u suvremenoj Evropi, tj. sekularizacija, sekte, moralni problemi, žeđ za svetim, kriza ideologija i sumrak ljudske inicijative — svršetak dakle pelagijeva eona. Druge se Crkve — izuzevši onu u Sjevernoj Americi — još uvijek »koprcaju« s problemima XIX. stoljeća; dakako, u sociološkom smislu. Za religioznog čovjeka, suprotno tome, sva su razdoblja jednako teška po grijehu i jednako radosna po milosti. Nema naime takvog društvenog sustava u kojemu bi bilo lako živjeti dobrotu, pravednost, dobrostivost, mirotvornost i čistoću srca. U talijanskoj skupini je i kardinal F. Kuharić. U ovako malim grupama ozračje je prisnije, razgovori slobodniji, teme raznovrsnije, sadržaji nepripremljeni. Sinodalni oci sada govore bez koncepta, zabilježbe, iznose iskreno svoja gledišta o zbivanjima što ih zabrinjavaju ili potiču. Svaki iskaz je pravi mali biser govorničke vještine i konceptualne jasnoće. A što tek reći o sintezi koju pravi voditelj naše skupine kardinal U. Poletti svaki put poslije održane sjednice! Tu je prisutan i po jedan teolog. Nama je pridodan I. Biffi. Dobio je zacijelo tešku grupu i ne snalazi se baš najbolje. Prvo se raspravljalo o potrebi izrade jednog katekizma koji bi bio napravljen u duhu Koncila, kao što se svojedobno rabio tridentски Katekizam. Izenadio me ugodno I. Rubu, mladi biskup Bukurešta. Sudionici uzimaju riječ i po nekoliko puta.

U autobusu mi je susjed na sjedalu biskup iz Alžira. Opet je na redu Islam. Pitam ga o sufizmu i šansama da se ta mistička struja — meni jako bliska — afirmira u današnjoj muslimanskoj teologiji. Skeptik je i drži da stanovito vrijeme sufizam neće imati veću ulogu jer religija u islamskim zemljama — u nekim slučajevima — poprima više političku dimenziju. To se savršeno uklapa u moj sociološki koncept da su mnogi pokreti u nerazvijenim zemljama zapravo političke provenijencije, a ne religiozne, pa su primjereni evropskom razdoblju na prelazu iz feudalizma u građansko društvo. Što i politička obećanja mogu biti religiozno doživljena, to je dublji problem. Alžirski biskup je vrsni poznavalac islamizma, jer je usavršavao njihovu teologiju na najpoznatijem Sveučilištu u Kairu. S obzirom na prilike, Papin je uspjeh u Tunisu pravo čudo religioznog dijaloga. Razmišljam o sličnostima između islamskog učenja i poruka Staroga zavjeta. Religijologu bi to mogla biti korisna usporedba.

Za večerom nevezani razgovor. Teolozi izvještavaju o radu u pojedinim jezičnim skupinama. U njima su problemi različiti, ali ih ista kršćanska vjera pokušava riješiti. To bi mogao biti ujedno i najkraći sažetak cijele Sinode.

Subota, 30. XI. 1985.

Noćas mi je stao sat. Sišao sam na recepciju i ustanovio da nije odveć rano. Zato do doručka pišem dojmove i listam puste novine. Za stolom je G. Rivièra i C. Pozo. Slažemo se da će biti teško napisati dobar katekizam. Tridenski i Drugi vatikanski nisu isti Koncili. Prvi je dogmatičan, sav u pojmovnim izričajima, filozofijski; drugi pastoralan, opsežan tekstom, razvučen i ne uvijek precizan. Primjećujem da je to opća pojava u svijetu. Gubljenje identiteta i raspadanje čvrstih odrednica obilježava danas sve svjetonazore. Tko bi pokušao, primjerice, napisati temeljni pregled marksizma naišao bi vjerojatno na iste poteškoće. No ako se suglasnost ne može postići u području ideja, mora se naći u zajedničkoj vjeri. A kršćanstvo nije ideologije, iako i ono prolazi često kroz »padove« u besplodni apstraktni egzibicionizam i racionalizam.

Rad u skupinama se nastavlja. Voditelj sažimlje sinočno raspravljanje. Bilježim da kardinal F. Kuharić izvještava o dubokoj vjeri mladih u nas, što potkrepljuje raznim primjerima, posebno izborom Majke Terezije i Pape Ivana Pavla II. za najdraže ličnosti i zborovanjem mladeži u Zagrebu. Govori se i o Papinim putovanjima i njihovoj pastoralno-komunitarnoj svrsi. Nekada su Papi zamjerali što nikadâ ne izlazi iz vatikanskih zidina, sad mu predbacuje što previše putuje. Nije zaobidena ni pučka religija i njezino suvremeno značenje. Kardinal S. Oddi sjedi do mene. Dobro poznaje naš jezik pa mu se često obraćam. Teolog I. Biffi htio je da u završnim dokumentima Sinode bude ostavljeno više prostora za teologiju liturgije. Inače to je njegovo područje zanimanja. Napisao je debelu knjigu *Teologija liturgije*, koju sam vidio u izlozima rimskih knjižara.

Definitivno sam odustao od interventa u skupini. Taj moj tekst je sadržajem zakasnio barem desetak godina i potpuno je nadiđen od novih

zbivanja u zapadjačkom društvu. U jednom svijetu koji prolazi tešku agoniju apatije, nesmisla, ravnodušnosti, nezainteresiranosti, potrošačkog zasićenja i osobnog nihilizma doći s tezom o sakralizaciji politike i njezinoj sekularizaciji znači promašiti cilj. To je zacijelo mekad bilo vrlo aktualno, ali je danas očito zastarjelo i zato stjerano nepovratno u povijest. Žao mi je jedino što sam nepotrebno gnjavio V. Merćepa, a znadem koliko sada ima prečega posla.

Popodne nam je ostalo više vremena jer u subotu nemamo sjednice. Zato smo u 17,30 sati bili pozvani na koncert koji se održava u velikoj dvorani novog zdanja u Vatikanu. Na programu je već spominjana *Missae Solemnis*. Pristustvuje više od 5 tisuća ljudi. Promet pred ulazom bio je zakrčen dva sata vremena prije početka izvedbe. Tu je diplomatski kor, poznate osobe iz javnog i kulturnog života Italije, crkveni značajnici, svećenici i predstavnici raznih katoličkih društava. Mnogo mladosti i časnih sestara. Prvi red je određen za kardinale. Točno u 18 sati ulazi Papa i sjeda u sredini velike dvorane. Dugi pljesak i vidljiva razdražanost prisutnih. Onda tišina i čarobni zvuci glazbe. U zadnji čas se razbolio C. Malles pa ga je zamijenio drugi dirigent koji je izvrsno priveo izvođenje kraju. Solisti najbolji, orkestar RAI iskusan, dok bi zbor najradije zapjevao *Và pensiero sull 'ali dorate*. Ne leže mu odsječeni vokalni blokovi Beethovenove misaone glazbe. Najljepši — kao uvijek — veličanstveni *Benedictus* sa solističkom dionicom violine. Razilazimo se poslije 20 sati. Golema masa naroda ispunila je sve ulice oko izlaza. Jedva sam našao naš autobus. Sjedim s C. Pozom. Pitam ga za J. M. Velasca. To je pisac prve fenomenologije religije na španjolskom jeziku. Mi u *Svescima* imamo jedan prijevod njegovog članka o blagdanima koji na žalost odveć vjerno slijedi poznato djelo J. J. Wunenburgera.

Za večerom uobičajna *disputa*. Ch. von Schönborn priča o filozofiji. Tomista po uvjerenju i odličan poznavalac ranije kršćanske filozofije i teologije. Mjerodavni su mu samo izvori. Nema baš dobro mišljenje o kasnijim elaboracijama tomizma. Zato mu je i K. Rahner dosta tuđ i dalek. Pokušavam ih upoznati s našom meoskolastičkom školom između dva rata. Imam dojam da je dominikanac čuo za svojega subrata H. Boškovića i da mu nije nepoznat rad S. Zimmermana, barem preko Geyserova kruga.

Poslije večere dugo šetam uz zidine Vatikana. Došao sam svjež u sobu. Večeras moram prelistati mnoštvo knjižica koje ovih dana stalno dobivam. Dijelili su nam ih mladi ljudi odjeveni u templare ili smo ih primali putem pošte u sinodalnoj auli. Riječ je o pismima upućenim sudionicima Sinode od strane raznih katoličkih disidentskih društava koje ne priznaju dogmatsku valjanost Drugog vatikanskog koncila. Ima tu svašta. Čitam opširan članak Abbé de Nantesa, što je kao knjižica tiskan u 40 tisuća primjeraka. Kakva mečuvena mržnja na Crkvu i sve što je u svezi s njom. U predgovoru piše da Abbé de Nantes ima četiri doktora. Bolje da ima manje doktora, a više ljubavi u sebi. Ne znam što se s tako zasljepljenom mržnjom može djelatno polučiti kod kršćana koji su pročitali samo i tri stranice Novoga zavjeta. Vjerojatno ništa.

Na udaru su posebno kardinali J. M. Lustiger, zbog svojega židovskog podrijetla i J. Willdebrands, zbog svoje zauzetosti u ekumenskom dijalogu. Ali na tu strašnu mržnju — kao na svaku drugu — treba odgovarati praštanjem. Inače, po čemu bismo se razlikovali od drugih svjetonazora? To je često vrlo teško, ali treba vjerovati da je moguće i činiti male korake naprijed. Hvata me umor. U snu mi dolaze istodobno L. van Beethoven i Abbé de Nantes, obojica u prosjačkim odjelima. U košmaru vizija vidim ih kako plaču i postaju djeca. San nestaje i ostaje samo pusti ponor besvjesti.

Nedjelja, 1. XII. 1985.

Danas imamo slobodan dan. Jutro sam ostavio za dva posjeta. Poslije 9 sati već dolazim na *Piazza Cavour*. U autobusu slušam razgovor grupe talijanskih studenata. Svi studenti na svijetu jednako misle, kao pred sto godina radnici. Pješke idem do *Via Carlo Magno*. U toj ulici stanuje F. Rodé, Slovenac, podtajnik Tajništva za one koji ne vjeruju, dugogodišnji znanac iz našeg područnog Tajništva u Zagrebu. Sada živi u Rimu i radi u spomenutoj središnjoj vatikanskoj ustanovi. Srdačno i dugo pričamo jer je on zahvalan sugovornik. Najviše dakako o Sinodi, ali i o nedavnoj Simpozijumu u Ljubljani, njihovoj reviji *Athéisme et dialogue*, novim djelima naših sociologa religije i mnogim drugim stvarima. F. Rodé je napisao u velikom *Dictionnaire des Religions* vrlo uspješnu natuknicu o sekularizaciji i sekularizmu, a to je upravo na Sinodi česta tema raspravljanja.

Moj drugi posjet je namijenjen I. Fučeku, isusovcu iz Zagreba, koji sada predaje na *Gregorijani*. Prije devet godina govorili smo istoga jutra na Teološko-pastoralnom tjednu u Zagrebu o problemima savjesti. Tada smo se upoznali. Vrlo prijazan i otvoren; najprije mi je pokazao *Gregorijanu*. Pregledavam veliku ulaznu dvoranu, male aule za predavanje i cijeli sklop goleme biblioteke. Tu smo se najviše zadržali. Šest katova knjiga, više od 1,5 milijuna svezaka, precizne evidencije svih izdanja, časopisa i članaka, čitaonica za studente i profesore. Najviše me iznenadio savršeni mehanizam praćenja knjiga i časopisa koji stignu u *Gregorijanu*. Tko je dugo prijateljevao s knjigama ovo ga se sve doima kao istinski uzor urednosti i pedantnosti u knjižničarstvu. Od *Gregorijane* idemo pješke u *Hrvatski zavod sv. Jeronima*. Putem razgovaramo o svačemu, a ponajviše o Sinodi.

U *Hrvatskom zavodu sv. Jeronima* nismo zatekli Kardinala. Za objedom su I. Fuček, V. Merćep i F. Topić. Ovaj posljednji je mladi profesor teologije u Sarajevu, poznavalac djela U. van Balthasara. Tri angažirana teologa i jedan slušatelj na Sinodi. Divna prilika za razgovor i misaono razmatranje o nizu pitanja što zaokupljaju Crkvu i religiozne ljude današnjice.

Popodne sam najviše šetao. Nastavljam igru s ulicama. Osvojio sam već polovicu staroga Rima. Na večer mi je vicerektor pomogao oko sređivanja putnih karata za Zagreb. Odlučio sam putovati vlakom u četvrtak.

Ponedjeljak, 2. XII. 1985.

Vrijeme je toplo i lijepo. U Rimu me prate zaista krasna vremena. Danas sam uspio naći otvorenu jednu knjižaru kraj sv. Petra. Bezbroj knjiga pa se je teško snaći. M. Zago je napisao debelu knjigu o dijalogu između budhista i kršćana, a H. Ch. Puech — najbolji stručnjak za maniheizam — o židovstvu. Pred desetak godina sve su knjižare bile pune K. Rahnera, a sada njegovih knjiga uopće ne vidim. Po ponudi knjiga bolje se mogu doumiti prilike u Crkvi nego po sociološkim istraživanjima. Razdoblje svjetovnog optimizma prolazi. Žurim jer Sinoda svaki trenutak može početi s radom. Dijalog se u našoj jezičnoj skupini nastavlja. Kardinal A. Ballestrero, nadbiskup Torina, ističe da nije Crkva od ljudi stvorena nego od Krista ustanovljena. Zato naša briga o njoj mora biti religiozna, a ne svjetovna. Ne spašavamo mi Crkvu nego Crkva spašava nas. Jutros nisam mnogo zabilježio, ali sam zato pažljivo slušao izlaganja sudionika.

Za objedom imamo smjenu. Prije nekoliko dana otišao je U. von Baltasar, a došao je S. Swiezawski, umirovljeni profesor filozofije na Katoličkom sveučilištu u Lublinu. Ima 80 godina, a djeluje vitalno i mladenački. Govori mnogo jezika pa je s njima lako pričati. I Poljaka najviše zanima Međugorje. Sigurno ću ga morati razočarati, uostalom kao i sve druge koji su me o tome zapitkivali. Po filozofijskom je *credu* tomist, ali u obradi E. Gilsona. Pitao sam ga za J. Maréchala i J. Maritaina. Međutim, njihove verzije ne cijeni. Tuži mi se da na Sinodi nema dovoljno filozofije, a da o filozofiji sve ovisi. To valjda misli i Ch. von Schönborn, ali na sasvim drugačiji način. Danas ni ista mišljenja nisu više ista.

Poslije podne nastavak u jezičnim skupinama. Čuo sam zanimljivih podataka o širenju raznih sljedbi. U svijetu ima njihovih pripadnika više od 30 milijuna, a broj im neprekidno raste. Osobito su prodorni i nametljivi *Svjedoci Jehova*. To je neka mješavina židovske gnoze i masonerije. Crkva nedovoljno posvećuje pažnje religioznim temama. Svećenici često ne pružaju mladima sržne istine kršćanstva nego im propovjedaju o svačemu. Žele ih privući svjetovnim stvarima, a time ih u stvari baš odvlače. U atmosferi sekularizma i zasićenosti praktičnim materijalizmom, mladi vape za svetim, a mi im dajemo despiritualiziranu djelatnost ili svjetovni govor o religiji. Zato ulijeću u svaku priliku gdje se sakralno nudi, pa bilo to i u krajnje perverznom oblicima. Dok održavamo Sinodu — upozorio je A. Ballestrero — jučer su, dakle u nedjelju, diljem Italije čak na 15 mjesta održavane crne satanističke mise. I kardinal J. Glomp dijeli mišljenje da u kršćanstvu izostaju u potrebnoj mjeri mistički sadržaji i kontemplativni život, što ima za posljedicu da se mladi okreću Istoku i starim arhaičkim obredima. On je još podsjetio na nezaobilaznu ulogu svećenika i obiteljskog odgoja u očuvanju vjerskog duha. Bez tih dvaju čimbenika vjera nužno slabi. A. Ballestrero je zabrinut zbog manje sve većeg prorokstva. Svatko se stavlja u ulogu proroka i objavljuje zadnje božanske poruke. Crkva kao nositeljica poklada Riječi gubi smisao u potpuno karizmatičkom obzoru. Njezino je mjesto u svijetu. Stoga bi bilo čudno kad se problemi svijeta

ne bi ogledali u Crkvi. Ona je ukorijenjena u svijet — kao njezin utemeljitelj Isus Krist — pa mora trpjeti njegove boli. U tom značenju Crkva dijeli sudbinu svijeta. Ne bismo trebali gledati sve kroz optiku zemaljske učinkovitosti i svjetovne uspješnosti. Nismo financijsko poduzeće nego vjernici što uzvjerovaše u Krista. A. Ballastrero govori nadahnuto i koncilski. Kardinal U. Poletti se također osvrće na suvremeno buđenje svetoga, ali upotrebljava termin neopoganstvo. Javlja se P. Soave iz pokreta *Zajedništvo i oslobođenje* i zahtijeva samosvojnije svjedočenje vjere, dok A. Bausola drži da je u raspravama o kulturi naglašen pasivni element — recepcija kulture, a nedovoljno je istaknut djelatni element — čovjekovo stvaranje kulture.

Prelazi se na temu o krizi sekularizma i sekularizacije. Novi procesi u području svjetovnosti rađaju opasne fenomene nasilja i kolektivne historije. Prema iskazu U. Polettija situacija je u pogledu priliva novih sjemeništaraca u očitom poboljšanju. Od 1975. godine može se pratiti pozitivna trend koji je ove godine kulminirao u zaustavljanju pada broja svećenika na području rimske biskupije. Sjemeništarci dolaze — što je najzanimljivije — iz molitvenih i drugih crkvenih grupa, a ne više sa sela, kako je to do nedavno bio redovit slučaj. Većina su jedinci koji poslije dugih godina roditeljske oporbe uspijevaju ove uvjeriti da se radi o zaista ozbiljnom izboru životnog poziva. Nekad su obitelji bili rasadišta svećeničkih zvanja, danas postaju prva i najteža njihova zapreka.

Ranije smo završili pa sam ponovno skoknuo do knjižare. Našao sam na rasprodaji jednu stariju knjigu U. Bianchija koju davno tražim. U njoj su uvrštena dva dragocjena poglavlja posvećena gnozi i gnosticizmu. Za razliku od drugih poznavalaca gnosticizma — H. Jonasa, G. Quispela, R. M. Granta, K. Rudolpha, L. Wilsona — U. Bianchi je povijesničar religija pa je njegovo viđenje obogaćeno komparativističkim podacima. Za večerom sam nastavio razgovor s Ch. von Schönbornom koji prihvaća mišljenje mnogih da bez poznavanja gnosticizma nije moguće razumjeti modernu povijest i kulturu. Štoviše, sva je novovjekovna filozofija — od G. W. Hegela i K. Marxa do M. Heideggera — zapravo čista gnoza. To je prvi tvrdio, koliko znam, E. Voegelin. Novim pak traženjem svetoga neke su izvorne gnostičke ideje postale opet prisutne. Kao što je za sekularizam sve bilo svjetovno, tako sada prijeti opasnost da sve postane sveto. Zapriječen je time nehotice put do transcendencije jer se sveto isključivo začinje u čovjeku pa u njemu jedino ostaje. To je dijalektička napast gnostičke antropoteologije.

Moram poći na šetnju, a već je kasno. Čeka me pregled pisanja o Sinodi. Razlike u viđenjima između onih izvan Sinode i nas koji u njoj svakodnevno živimo sve su veće. Čudnovato, ali istinito.

Utorak, 3. XII. 1985.

Za doručkom razgovaramo o katekizmu. Većina je čitala novi Katekizam od W. Kaspera. Ocjene su povoljne. Dok se razgovara, razmišljam o tome kako je nekad bilo manje slobode u društvu — bilo kojem —

ali je možda čovjekov život imao više smisla u svojem postojanju. Smisao je dolazio, paradoksalno, od želje za oslobođenjem. Sada kad je sloboda relativno dostignuta, ishlapio je smisao. Na iskustvima moderne civilizacije mogao bi se improvizirati jedan posve »obrnuti« i »izokrenuti« T. de Chardin. Čovjek se bori za slobodu, a sloboda mu oduzima smisao. Na žalost samo u istočnjačkoj misli mogu se naći tragovi aktualnosti sličnih intuicija.

Završila su okupljanja u jezičnim grupama. Jutros se opet vraćamo u veliku dvoranu na plenarnu sjednicu. Počinju izvješća voditelja skupina. Prva je na redu skupina engleskog jezika. Njezino izvješće je pisano u duhu optimizma Drugog vatikanskog sabora. Osim nekih primjedbi o širenju sekularizma, sve je ostalo afirmativno. Vidi se da su je sastavljali biskupi iz Afrike koji imaju sasvim drugačije »znakove vremena« od predstavnika razvijenih zemalja. Izvještaji dviju skupina francuskog jezika nešto su umjereniji u oduševljenju, ali zato usredotočeni na razradu eklezijologije. Najbolji je zacijelo tekst skupine njemačkoga jezika. On zamijetno odskače nad ostalima i može poslužiti kao vjerno ogledalo onoga što se u Crkvi zaista zbiva. To je teologija budućnosti koja u središtu ima Kristov misterij. Osjeća se također primjerena kritika stanovite svjetovnosti što se uvukla u pastoralnu djelatnost koja tako postaje više čovjekova vještina nego povjerenje u objavljenu Riječ. Rehabilitirana je religiozna jezgra u Crkvi, a ne politička obmana. Ako se spominju razne negativnosti u Crkvi, pokušavaju se razumjeti u obzoru teologije, a ne jurdizam i sociologizma. Zato u Crkvi treba vratiti dimenziju mističnosti i misterioznosti, jer to je bitno. Traži se veće razumijevanje za nove religijske skupine koje pokušavaju naći sveto u svjetovnom ozračju. Kad se zna da je voditelj u njemačkoj skupini bio kardinal A. Mayer — osoba visoke asketske i teološke kulture — onda stvari postaju jasnije. Ovaj ću tekst odnijeti J. Curiću, isusovcu iz Zagreba; vjerujem da će ga privući jasnoćom iskaza i bremenitošću domišljaja.

Slušao sam pažljivo što su poručili sudionici skupina iz Južne Amerike. Ima vrlo naglašenih društvenih zahtjeva, izjašnjavanja protiv rata i blokova, siromaštva i bijede, ali bez ideološkog prizvuka. Prisutna je moralna podloga problema, što je za Crkvu — koja želi biti religijska zajednica, a ne politička stranka — od prvorazredne važnosti.

Poslije objeda žurim jer već u 15 sati imamo sjednicu. Sastaju se slušatelji — *auditores* — s nakanom da se dogovore tko će između njih u petak nastupiti na generalnoj kongregaciji. Trebalo bi da budu dvojica: jedan laik i jedna predstavnica ženskih redova. To je prvi put da na jednoj Sinodi nastupa laik. A. Bausola je predložio mene, ali je to odmah otpalo zbog mogeg ranijeg odlaska iz Rima. Nakon kratkog dogovaranja izabrali smo T. Sulika i K. MacDonald, č. s. iz Kanade. Do početka rada Sinode davali smo sugestije u pogledu sadržaja interventa. Nešto sam prethodno pripremio i pročitao kao moj prijedlog dijelu teksta koji će konačno uobličiti i napisati T. Sulik. Taj moj intervent glasi:

»Govorit ću kratko. Kao sociolog religije i kršćanski laik. Htio bih nešto reći o dijalogu. To je jamačno jedan od najdragocjenijih darova Kon-

cila. U jednom svjetovnom, permisivnom, konzumističkom i ideologiziranom društvu — čija obilježja susrećemo posvuda u svijetu — jedino sredstvo da se još govori istinski i ljudski jest dijalog. Ta činjenica je vrlo značajna za nas koji živimo u takvom svijetu. Taj dijalog može biti mišljen i življen na dvije razine. Na prvoj razini kao komunikacijska činjenica, plod napretka civilizacije, posebna institucija. Danas se namo mnogi susreću, izmjenjuju mišljenja, službeno konverziraju i donose brojne zaključke. To je dobro, ali može biti posljedak i proizvod mentaliteta što ga stvaraju *mass media*. Drugim riječima, dijalog na toj razini postaje konvencija, dogovor dobra vladanja, bez unutrašnjeg odaziva i moralnog odjeka u čovjeku.

Na drugoj razini dijalog može biti mišljen i življen kao duhovna činjenica, a znači zapravo prihvaćanje da drugi ljudi imaju misli, ponašanja, nade, ideje i stajališta različita od naših. To življenje u jednoj sekularnoj i pluralističkoj situaciji nije lako i udobno. Ali je neizbježiva sudbina modernog kršćanstva. Često puta je potrebno da budemo spremni samo slušati svoga bližnjega. Uza sve to dijalog se mora voditi u svakoj prilici i u bilo kojim uvjetima. Ako to ne budemo radili, kako ćemo se razlikovati od ljudi koji danas hoće samo govoriti, a nisu raspoloženi baš nikoga slušati? Zapravo, dijalog može postati povlašteni oblik iskaza vjere u budućem kršćanstvu. Ne toliko za svećenike, koliko za laike koji su nužno uključeni u svijet. I u njemu ostaju. Možda će to izvanredno duhovno svjedočanstvo dijaloga jednoga dana dati čudesan plod: da i drugi počnu s iskrenošću i blagonaklonošću slušati nas kršćane.«

Tako smo se svi izredali. Večeras T. Sulika čeka težak posao. Mora sve prijedloge uzeti u obzir i sastaviti konačan intervent za petak.

Popodne u 17 sati nastavljamo s čitanjem izvještaja osme i devete jezične skupine. U grupi latinskog jezika najviše se spominje liturgijska obnova koja nije donijela očekivano povećanje zanimanja za osjećaj svetoga. U pogledu evangelizacije valja naći ravnovjesje sa sakramentalizacijom jer jedno bez drugoga ne ide. Počinje čitanje poruke predstavnika drugih kršćanskih zajednica koji sudjeluju u radu Sinode. Govor H. Chaddwicka, anglikanca, dobio je veliki pljesak. To je ujedno bio prvi i jedini pljesak u dvorani. Ima nečeg zaista dirljivog u toj gesti približavanja rastavljene braće.

Na izlasku razgovaram s biskupom I. Rubuom iz Bukurešta. Najviše ga pitam za M. Eliadea. Njegovi su podaci vjerodostojniji od mogega znanja iz knjiga. Za večerom u *Istituto Ravasco* opet gozba mudrosti. Na programu je slučaj Nizozemske Crkve. Ako je vjerovati sugovornicima, sekularizam je toj Crkvi nanio goleme štete, veće nego bilo kakav ateizam. Katolici u Nizozemskoj bili su do 1960. godine siromašniji i manjinski dio pučanstva. Naglo bogaćenje — idejno naslonjeno na ekstremističko tumačenje Koncila — proizvelo je u toj zemlji pravu eksploziju svjetovnosti. U njihovoj teologiji nema uopće više mjesta za mistički vid religije i prisutan je neshvatljivi zemaljski optimizam.

Bogoslužja se održavaju u vlakovima i hotelima. Molitva je proglašena ostatkom poganstva, pa je ostala samo društvena akcija. Tko hoće uništiti Crkvu, dovoljno je da u njoj oslabi religijsku okosnicu, sve će ostalo lako pasti. Zato je insistiranje na shvaćanju Crkve kao misterija odlučujuće za njezinu budućnost. Crkva će biti religijska tvorba ili je uopće neće biti. Narod Božji, naime, još može ući u neke lijeve ili desne kombinacije, ali misterij nikada. To je isključivo religijska kategorija — poznata u svih naroda — pa je u njoj teško naći političku konotaciju. Treba reći da Crkva ide naprijed samo onda kad njezini vjernici postaju religiozniji, a ne kad se ona priklanja više ovom ili onom ideološkom sustavu. To je razlog zašto mi se jutrošnji izvještaj njemačke jezične skupine učinio tako dojmljivim i sudbonosnim za život Crkve.

Srijeda, 4. XII. 1985.

Za doručkom je jedino Brazilac. Pripovijeda mi o crkvenim prilikama u Južnoj Americi. Urugvaj je najmanje katolička zemlja, barem po izvanjskim znakovima. Tako u sredstvima priopćivanja Papu zovu samo Wojtyła. Onda prelazimo na društvena pitanja. U Brazilu postoji veliko zanimanje i želja za raznim oblicima participacije u privredi. Primjećujem da blagostanje često povijesno dolazi prije pravednosti, pa uvijek prijeti opasnost da se nastojanja oko uspostavljanja novog društvenog poretka potpuno ne otope. Zanimljivo da je u njih u parlamentarnim izborima važnija osoba nego program. Ako se netko pokaže kao dobar i pravičan političar, katolici mu daju povjerenje, bez obzira na činjenicu da je možda uvjereni ateist. U Brazilu inače vlada velika bijeda i ovisnost o bogatim zemljama. Priključuje se P. Soave. Danas u Italiji, kaže ona, najviše su neprijateljski raspoloženi spram Crkve upravo liberali i postgrađanski ideolozi konzumizma i sekularizma, a ne borbeni ateisti. To se može vidjeti u listovima koji ovih dana pišu o Sinodi. Senzacija dominira, analiza je u zadnjem planu.

Jutros smo slobodni jer se pripremaju zaključni dokumenti Sinode. Ušao sam u jednu banku radi promjene deviza. Ući u nju je prava mala pustolovina: vrata se automatski otvaraju i zatvaraju, pale se crvene i zelene lampice, neprobojna stakla okružuju i štite blagajnika. Kao da će svaki trenutak upasti grupa gangstera i opljačkati banku. Pogledam naziv banke: *Santo Spirito!* Posjetio sam najveću knjižaru u Rimu i ostao u njoj više od dva sata. Samo bilježim naslove knjiga jer o kupovini ne mogu ni sanjati. To su za nas astronomske cijene. Bilo bi vrijedno imati knjigu A. Manaranchea o kršćanskom monoteizmu ili onu J. Y. Calveza o Bogu i politici. Brojniji su naslovi o židovstvu nego o islamizmu, što iznenađuje. Posebno se zadržavam na djelima iz područja fenomenologije i sociologije religije. Talijani su prvi u svijetu preveli kapitalno djelo F. Heilera. Čudi me da nema prevoda mnogih američkih zbornika o novim religijskim pokretima. Možda zato što su pisani više sa sociološkog nego religiološkog motrišta. A sociologija religija je na zalazu, što se s malo domišljatosti moglo predvidjeti. Sociologija je naime stvorena za dobra vremena,

dok su u krizi njezine poruke bez značenja. Jer, znanost o činjenicama ne može nikad u egzistencijalnoj stisci zamijeniti potrebu rasudbe o smislu.

Za objedom nastavljamo naše uobičajne razgovore. Južnoamerikanci se vraćaju svojoj omiljenoj temi: teologiji oslobođenja. H. Alessandri daje iscrpan povijesni pregled njezina nastanka. U zemljama latinskog kontinenta postoji vrlo pobožna masa naroda koja vuče podrijetlo od španjolsko-portugalskih doseljenika i crnaca. Oni opslužuju vjerske obrede u običajima pučke religioznosti. Elita je, međutim, posve drugačija jer se povijesno vezala uz evropsku građansku klasu i burbonsku aristokratsku tradiciju. Ta je elita buržujska, prosvjetiteljska, bogata, zatvorena u sebe i opsjednuta intelektualizmom. Između te elite — koja do zadnje žilice svojega bića misli evropski — i seljačke mase nije nikad bio uspostavljen odnos. A baš je kroz tu elitu došla teologija oslobođenja u Latinsku Ameriku, pa je ona očiti ideologijski uvoz iz Evrope. Zato nije poštivala pučku religiju proleteriziranih masa nego je pokušala teorijom o nužnosti sekularizacije stvoriti privid evropske teologijske situacije. Dobrim dijelom — osim nižega klera — i Crkva se povezala s tom evropeiziranom elitom. Za razliku od Afrike gdje je narod usko srašćen sa svojom Crkvom, u Južnoj Americi je prepušten pretežno pobožnostima pučke religije. Mi smo u Evropi — vođeni našim društvenim prilikama — posve izokrenuli povijesnu istinu, pa u teologiji oslobođenja vidimo pokret naroda, a ona je u stvari obična ideologija mlade i poletne buržuazije.

Popodne opet imamo sastanak u grupi slušatelja. Dogovaramo se o tekstu koji će čitati T. Sulik. Dok počne opća sjednica Sindone, razgovaram s A. Bausolom. Skroman i pristupačan, on predaje filozofiju na Katoličkom sveučilištu u Milanu. Pitam za C. Fabra i V. Melchiorea. Iz njihova milanskog kruga najviše mi hvali S. Vanni-Rovighi koja je napisala vrlo opsežnu i cijenjenu povijest filozofije i druga temeljna djela. U velikoj dvorani nastavljamo s radom. Predstavljen je tekst zaključnih dokumenata Sinode. Već se može naslutiti kako će završiti naša Sinoda. Podjele naravno neće biti, a još manje zaoštavanja i disidenstva. Religiozni element je neosporno u središtu pažnje svih sudionika. Najprije je vjera, a onda problemi. Zato će taj sastojak uvijek nadjačati sve iskazane razlike u svjetlovnim pitanjima. Ukratko rečeno: različitost u pristupu svijetu, a jedinstvo u vjeri. Tri se spomenuta kruga problema — dogmatički u Evropi, društveni u Južnoj Americi i inkulturacijski u Africi — nigdje ne sijeku nego riješavaju neovisno jedan od drugoga, ali u istom podneblju evandeoske poruke.

Poslije sjednice žurim u *Hrvatski zavod sv. Jeronima*. Treba se sa svima pozdraviti. Za večerom nema kardinala, ali su prisutni V. Merćep, J. Turčinović i F. Topić. Kratko ostajem jer moram natrag u *Istituto Ravasco*. Čeka me priprema stvari za putovanje. Žao mi je toliko novina i knjižica baciti, ali se skupilo više papira nego što sam očekivao.

Četvrtak, 5. XII. 1985.

Danas sam zadnji dan na Sinodi. Teško mi je napustiti Rim, ali sam obećao isusovcima iz Zagreba da ću doći na predavanje u subotu. Bilće i E. Čimić. A obećanje treba održati. Vrijeme je tmurno. U jezičnim skupinama dajemo primjedbe na tekstove zaključnih dokumenata Sinode. U našoj skupini dugo izlaže stari kardinal S. Baggio. Izražava želju da se barem spomene Sotona kad ga već i Evanđelje ne preskače. Toliko zla ima u svijetu da bez njegove prisutnosti mnogo toga ostaje teško rastumačivo. S naravnim se pak razlozima može doći tek do prizemlja. Dosta su spominjane bazične zajednice. Negdje su izazvale spektakularni rast vjere, drugdje prouzročile slabljenje duha crkvenosti. Traži se živi odnos s Crkvom. Ako postoji samo zajedništvo u skupinama, gdje je onda zajedništvo Crkve i s Crkvom. Drugi sudionici otvaraju nova pitanja. Premda se činilo teorijski lako, nije uvijek u praksi moguće uskladiti misijski žar za evangelizacijom s koncilskom željom za dijalogom. Nije isto kad je kršćanstvo u manjini ili većini. Spominje se kriza ispovijedanja u kršćana, dijalog s muslimanima, pojava novih ideologija, eksplozija obilja i nasilja, vjerski indiferentizam.

Za objedom opet bučno i veselo. S. Swiezawski drag mi je sugovornik. Priповijeda da je sv. Anselmo ploveći Jadranskim morem doživio mističnu viziju *coincidentia oppositorum*. To nikad nisam prije čuo. P. Soave mi daruje knjigu svojeg učitelja L. Giussanija o religioznoj svijesti modernog čovjeka. Po njezinu mišljenju danas je ravnodušnost prva rana na tijelu Zapadne Evrope. Svatko se povukao u sebe, u svoje teškoće i kušnje, nema komunikacije među ljudima. U takvoj situaciji svaki onaj tko pokuša bilo što učiniti i pomaknuti se s mjesta — prijeći iz gnjezda u prašumu — biva izložen žestokim napadima da je radikal, integrist, papist i slično. Epidemija vjerske ravnodušnosti učinila je da svaka živilja djelatnost, dobronamjerna i dobromisleća, bude u korijenu sasječena pogrđnim obilježjima i političkom diskvalifikacijom.

U grupi laika čitamo tekst T. Sulika. Vrlo sam zadovoljan. Bilo je malo primjedbi. U velikoj dvorani nastavljamo sjednicu. Popodne smo imali zajedničku ekumensku molitvu i bogoslužje. Bilo je lijepo, duboko, pobožno i poticajno. Nije pretjerano ustvrditi da je molitva najreligiozniji čin što ga ljudska povijest poznaje. Suprotno tome, za svjetovna čovjeka molitva mora zaista izgledati nešto čudno: ljudi niti rade, niti misle nego razgovaraju s neprisutnom Prisutnošću. Tako je meni Sinoda završila s molitvom, s »ludošću« i »sablazni« razgovora s Bogom. Ako se tome doda misterij i Križ, onda je sve rečeno o Sinodi i njezinim usmjerenjima. Za religiozna čovjeka valjda nema religioznijeg ishoda. Završava sjednica. Pozdravljam kardinala F. Kuharića i nadbiskupa J. Schottea, generalnog tajnika Sinode. S njima sam se bio prvi pozdravio.

Za večarom u *Istituto Ravasco* samo T. Sulik i P. Soave. Pozdravljamo se. U 22 sata polazi vlak za Trst. Očekuje me dugo putovanje, noću. Zbogom i doviđenja — kažem Rimu, a Rim me ne zagrli. Ima zaciјelo važnijega posla.